

VERDIEPING

KWALITEITSREEKS OPLEIDINGSSCHOLEN

SCHOOLONTWIKKELING DOOR PRAKTIJKONDERZOEK

Jeroen Onstenk en Anje Ros

Steunpunt
Opleidingsscholen

VO RAAD

PO RAAD

Inhoudsopgave

1	Wat is praktijkonderzoek?	5
2	Opbrengsten van praktijkonderzoek	6
3	Effecten	8
4	Praktijkonderzoek in de praktijk	8
	Over de auteurs	10
	Literatuur	10

Praktijkonderzoek speelt een steeds belangrijker rol in opleidingsscholen. Dit katern gaat in op de vraag hoe praktijkonderzoek kan bijdragen aan schoolontwikkeling. Er zijn drie belangrijke functies van onderzoek die daarbij een rol spelen: de feedbackfunctie, de ontwerpfunctie en de dialoogfunctie.

Onder schoolontwikkeling verstaan we verbetering van het onderwijs (passend bij de speerpunten van school of team) en de ontwikkeling van de school (of team) als lerende organisatie. In een lerende organisatie gaat het onder andere om de ontwikkeling van een kritische, onderzoekende houding van leraren en het leren van elkaar.

1 Wat is praktijkonderzoek?

In het onderwijs verstaan we onder praktijkonderzoek: onderwijskundig, pedagogisch of (vak)didactisch onderzoek, waarvan de onderzoeksvraag voortkomt uit de praktijk en dat het doel heeft om deze praktijk te verbeteren (Andriessen, 2014).

Een praktijkonderzoek bestaat uit drie fasen:

Probleemanalyse

Er wordt eerst een onderzoeksthema gekozen, een aspect van het onderwijs dat moet worden verbeterd. Het is belangrijk dat de leraren bij het onderzoeksthema urgentie ervaren en het belang van het onderzoek onderschrijven. Het onderzoeksthema wordt verkend: wat is het probleem, wat zijn de behoeften, wensen, eerdere ervaringen, bestaande kennis en de context? Op basis van de verkenning wordt de onderzoeksvraag vastgesteld.

Uitvoeringsfase

De onderzoekers voeren het onderzoek uit. Zij verzamelen de data en analyseren deze met behulp van bestaande of ontwikkelde instrumenten. Ze presenteren de resultaten en vergelijken deze met kennis uit de literatuur. Op basis daarvan worden conclusies geformuleerd.

Implementatiefase

Op basis van de conclusies van het onderzoek worden aanbevelingen geformuleerd en bepaalt de school welke stappen zij wil zetten. Er wordt een implementatieplan gemaakt, dat beschrijft wie welke acties onderneemt en wat daarvoor nodig is. Vervolgens wordt de implementatie uitgevoerd. Op basis van de evaluatie van de implementatie kan een nieuw onderzoek worden uitgevoerd, over hetzelfde onderzoeksthema of met een andere focus.

Het versterkt zowel de probleemanalyse als de implementatiefase als het onderzoek niet op zich staat, maar aansluit bij de school-, afdelings- of teamontwikkeling. De school of het team stelt een ontwikkelagenda op en maakt op basis hiervan een onderzoeksagenda met de onderzoeksvragen die de school of het team beantwoord wil hebben. Dit gebeurt in overleg met (vertegenwoordigers van) het lerarenteam, zodat er context, relevantie en draagvlak voor de onderzoeken wordt gecreëerd.

2 Opbrengsten van praktijkonderzoek

Praktijkonderzoek kan op meerdere manieren bijdragen aan verbetering van het onderwijskundig handelen van leraren (Ros & Keuvelaar, 2014; Keuvelaar & Ros, 2015):

- Het onderzoek geeft inzicht in de resultaten en verbetermogelijkheden van bestaande praktijken (feedback).
- Het onderzoek is gericht op de ontwikkeling van nieuwe praktijken (ontwerpfunctie).
- Het onderzoek draagt bij aan een gemeenschappelijke visie op het onderwijs en aan een onderzoekende houding van leraren (dialoogfunctie).

Feedbackfunctie

De resultaten en aanbevelingen van het onderzoek leiden tot verbeteringen van het onderwijs. Omdat leraren het onderzoeksthema zelf hebben ingebracht en zich betrokken voelen bij het onderzoek, is de kans groot dat de aanbevelingen daadwerkelijk worden geïmplementeerd. De kans op duurzame verbeteringen is het grootst als vanaf de start van het onderzoek de leraren betrokken zijn die de aanbevelingen (later) in de praktijk moeten brengen.

Het is belangrijk dat de aanbevelingen concreet en haalbaar zijn en dat ze zijn toegespitst op de situatie in de school. Denk aan:

- verbeteracties, zoals handvatten om beter feedback te geven, de inzet van ICT gericht op betere leerprocessen of betere begeleiding van leerlingen met specifieke problemen;
- de evaluatie van een innovatie op grond waarvan bijvoorbeeld het tijdspad en/of de inzet van mensen en middelen worden aangepast.

De onderzoeksresultaten houden de school een spiegel voor. Daardoor is onderzoek verbonden aan de kwaliteitszorg van de school.

De feedbackfunctie van onderzoek heeft de volgende voordelen:

- Onderwijsverbeteringen worden planmatig uitgevoerd.
- Onderwijsverbeteringen sluiten aan bij de wensen en bij de bestaande praktijk van leraren.
- Leraren voelen zich eigenaar van de onderwijsverbeteringen.
- Er worden weloverwogen besluiten genomen.

Het katern 'Bruikbare resultaten; feedback door onderzoek' gaat nader in op de feedbackfunctie van praktijkonderzoek.

Ontwerpfunctie

Het onderzoek kan leiden tot de ontwikkeling van een nieuwe aanpak of lesmateriaal. Dit is de ontwerpfunctie van praktijkonderzoek. Hierbij past een ontwerpgerichte onderzoeks aanpak, die uit drie fasen bestaat:

1. Vooronderzoek: doelen, theorie en randvoorwaarden verkennen en de criteria vaststellen waaraan het ontwerp moet voldoen.
2. Ontwerpfase: het ontwerp maken.
3. Try-out en evaluatiefase.

De laatste twee fasen kunnen in meerdere cycli worden doorlopen.

De ontwerpfunctie is belangrijk met het oog op de toekomst. Om leerlingen ook in de toekomst kwalitatief goed onderwijs te bieden, zullen scholen immers duurzaam pedagogische en didactische vernieuwingen moeten realiseren. Denk bijvoorbeeld aan het gebruik van ICT, het omgaan met diversiteit, flexibilisering en maatwerk (passend onderwijs). Leraren moeten ook zelf onderwijs (kunnen) ontwerpen om tegemoet te komen aan de leerbehoeften van leerlingen. Daarom is het belangrijk dat leraren vanaf het begin zijn betrokken bij het (her)ontwerp van het curriculum. Dan ontstaat eigenaarschap, waardoor de kans groter is dat het (her)ontwerp duurzaam wordt geïmplementeerd.

De ontwerpfunctie van onderzoek heeft de volgende voordelen:

- Er is aandacht voor het up-to-date houden van het curriculum en (onderdelen van) het curriculum wordt zo nodig herontworpen.
- Het (her)ontwerp van het curriculum (en het bijbehorend lerarengedrag) wordt op een onderzoeksmatige manier aangepakt en is daardoor goed onderbouwd.
- Leraren zijn betrokken bij het (her)ontwerp van het curriculum, waardoor er draagvlak is voor de implementatie.
- Het (her)ontwerp sluit aan bij de wensen en bestaande praktijk van leraren.

Het katern 'Onderwijsontwikkeling door onderzoek' gaat nader in op de ontwerpfunctie van praktijkonderzoek.

Dialogofunctie

De dialogofunctie van onderzoek heeft betrekking op het onderzoeksproces: leraren die bij het onderzoek zijn betrokken voeren gesprekken over het onderzoeksthema. Dit wordt een reflectieve dialoog genoemd. Dit betekent dat leraren op een kritische en reflectieve manier hun eigen gedrag bespreken.

Praktijkonderzoek kan om drie redenen de dialoog tussen leraren verdiepen:

- Onderzoek vereist distantie en reflectie.
- Door de input vanuit de literatuur breiden leraren hun kennis over het onderzoeksthema uit.
- Het onderzoek gaat over hun eigen leerlingen en hun eigen problemen.

Om deze redenen is praktijkonderzoek een succesvolle professionaliseringsstrategie.

De dialogofunctie van onderzoek heeft de volgende voordelen:

- Doordat leraren conceptuele kennis opdoen, formuleren ze hun opvattingen scherper.
- Leraren leren elkaars opvattingen en praktijken kennen en ontwikkelen een gemeenschappelijke visie op onderwijs.
- Leraren ontwikkelen een kritische, onderzoekende houding.
- Leraren werken samen en leren van elkaar, op het gebied van het onderzoeksthema en op andere gebieden.

Het katern 'Leraren in gesprek: dialoog door onderzoek' gaat nader in op de dialogofunctie van praktijkonderzoek.

3 Effecten

Uit onderzoek naar praktijkonderzoek bij vijftig po- en vo-scholen blijkt dat de dialoogfunctie volgens de betrokkenen de meeste impact heeft (Ros, e.a., 2013). Ook blijkt dat praktijkonderzoek deze functies alleen kan vervullen als aan bepaalde voorwaarden is voldaan. Zo is het belangrijk dat er een brede groep leraren bij het onderzoek is betrokken, bijvoorbeeld een vaksectie, een team of alle leraren van een leerjaar. Ook is belangrijk dat er een 'onderzoekscultuur' wordt ontwikkeld. Dit is een cultuur waarin leraren gewend zijn om gesprekken te voeren over onderwijs en waarin besluiten worden genomen op basis van onderzoek.

Praktijkonderzoek dat de feedbackfunctie en dialoogfunctie nastreeft, draagt bij aan de ontwikkeling van een onderzoekscultuur (Ros & Keuvelaar, 2014). De leidinggevers spelen hierbij een cruciale rol.

Uit lopend onderzoek naar de doelen en opbrengsten van academische opleidingsscholen blijkt dat de coördinatoren de dubbelfunctie van onderzoek allemaal benoemen. Zo zegt één van hen: *"Onze visie op onderzoek is tweeledig. (Praktijk)onderzoek is in onze visie zowel een instrument voor professionalisering (onderzoekende houding) als vliegwiel voor schoolontwikkeling. Wij richten ons daarbij niet alleen op studenten maar ook op leraren en andere medewerkers in de school."*

4 Praktijkonderzoek in de praktijk

Onderzoek doen kost tijd! Doordat het voor leraren niet de primaire taak is, kan het onderzoek erbij inschieten. Daarom is het belangrijk dat de leraren hiervoor worden gefaciliteerd. Zij ervaren het onderzoek bovendien minder als 'extra taak' als het aansluit bij activiteiten die toch (moeten) gebeuren, zoals onderwijsverbeteringen of het ontwerp van een nieuw onderdeel van het curriculum. Dan beleven zij het onderzoek als een noodzakelijk onderdeel van een innovatie.

Het is belangrijk dat het onderzoek niet geïsoleerd wordt uitgevoerd, maar dat het is verbonden met de visie en het onderwijskundig beleid van de school, met handelingsverlegenheid, zorgen en knelpunten waar leraren tegenaan lopen en met hun behoeften. Dan ontstaan draagvlak en eigenaarschap bij de leraren en managers die later met de aanbevelingen aan de slag (moeten) gaan.

Een goede communicatie is hierbij essentieel. De communicatie gebeurt niet alleen op initiatief van de

docent-onderzoeker en/of student die het onderzoek doet. Voor een goede communicatie is het noodzakelijk dat (een lid van) het managementteam het onderzoek zichtbaar ondersteunt. Ook geeft hij de docent-onderzoeker een 'podium' om kennis te delen en vraagstukken te bespreken.

Er zijn verschillende mogelijkheden om praktijkonderzoek te realiseren:

1. Faciliteer docent-onderzoekers met de middelen die bestemd zijn voor innovatie en ontwikkeling en voor professionalisering.
2. Laat onderzoeksleren of een lectoraat van de betrokken opleiding een rol spelen bij de begeleiding van het onderzoek of bij het zoeken naar literatuur. Ook kunnen vakdocenten inhoudelijke expertise inbrengen over het onderwerp, bijvoorbeeld actuele inzichten op het gebied van vakdidactiek of nieuwe methodieken. Soms kan een student of een docent die een (master)opleiding doet onderzoek doen naar een thema dat is gerelateerd aan de speerpunten van de school en dat aansluit bij zijn interesses.
3. Doe samen met partners (bijvoorbeeld de betrokken opleidingen en andere scholen) een aanvraag voor een NRO-onderzoek (<https://www.nro.nl/subsidies/subsidies-praktijkgericht>). Om voor honorering in aanmerkingen te komen, moeten de opbrengsten van dit onderzoek ook voor andere scholen relevant en beschikbaar zijn. De thema's waarvoor onderzoeksgelden kunnen worden aangevraagd, variëren sterk. Houd de mogelijkheden voor het indienen van voorstellen in de gaten.

Over de auteurs

Dr. Anje Ros is sinds 2007 lector Leren en Innoveren bij Fontys Hogeschool Kind en Educatie. Zij is deskundig op het terrein van leren van leerlingen, leraren en organisaties. Zij adviseert pabo's en (basis)scholen over onderwijsverbetering (het curriculum, de organisatie van het leren, de professionalisering van personeel, etc.). Anje Ros promoveerde in 1994 op het thema coöperatief leren aan de Rijksuniversiteit Groningen. Daarna werkte ze 20 jaar bij KPC Groep als kennismanager en onderzoeker. Als lector is ze nauw betrokken bij de Academische Opleidingsscholen en onderzoekt ze condities voor praktijkonderzoek in de school. Verder is ze academic director van de Master Leadership in Education.

Dr. Jeroen Onstenk, socioloog en onderwijskundige, is sinds 2004 lector Pedagogisch-Didactisch Handelen in het Onderwijs bij Hogeschool Inholland. Als lid van de onderzoeksgroep Onderwijzen en Leren in Diversiteit doet hij praktijkgericht onderzoek naar het verbeteren en vernieuwen van het pedagogisch-didactisch handelen in het onderwijs. Eerder werkte Onstenk als senioronderzoeker bij kennis- en adviesorganisatie CINOP, waar hij onderzoek deed naar vernieuwing van het beroepsonderwijs, competentiegericht leren en opleiden en leren op de werkplek. Daarvoor was hij als (senior)onderzoeker verbonden aan het Kohnstamm Instituut van de Universiteit van Amsterdam. In 1997 promoveerde hij op het onderwerp Lerend leren werken.

Literatuur

Andriessen, D. (2014). *Praktische relevant én methodologisch grondig? Dimensies van onderzoek in het HBO*. Utrecht: Hogeschool Utrecht.

Brandsma, H. (2011). *Brugfunctie van onderzoek bij schoolontwikkeling*. Lectorale rede. Leeuwarden: NHL.

Bruijn, E. de & Westerhuis, A. (2013). Pendelen tussen theorie en praktijk: over rolvastheid en rolontwikkeling. In De Jong, H., Tops, P. & Van der Land, M. (Red.). *Prikken in praktijken. Over de ontwikkeling van praktijkonderzoek* (pp. 25–46). Den Haag: Boom Lemma.

Ros, A., Amsing, M., Beek, A. ter, Beek, S., Hessing, R., Timmermans, R. & Vermeulen, M. (2013). *Gebruik van onderwijsonderzoek door scholen. Onderzoek naar de invloed van praktijkgericht onderzoek op schoolontwikkeling*. 's-Hertogenbosch: KPC Groep.

Ros, A. & Van den Bergh, L. (2014). *De rol van onderzoek in schoolontwikkeling*. 's-Hertogenbosch: Partnerschap opleidingsscholen.

Schenke, W., Geijssel, F., Van Eck E. & Volman, M. (2014). *Werken op dezelfde golflengte. Scholen en onderzoekers werken samen aan onderzoek*. Utrecht: VO-raad.

Smid, G. & Rouwette, E. (2009). *Ruimte maken voor onderzoekende professionaliteit*. Assen: Van Gorcum.

Timmermans, R. & Ros, A. (2013). *Leiderschap in een onderzoekende school*. 's-Hertogenbosch: KPC Groep.

Vries, B. de, Derks, M., & Folker, W. (2014). *Naar een duurzame academische basisschool. Het belang van teambetrokkenheid*. De Nieuwe Meso, 2, 22-28.

Voor al uw vragen en meer informatie

Steunpunt Opleidingsscholen ondersteunt (academische) opleidingsscholen – als samenwerkingsverband van schoolbesturen, scholen en lerarenopleidingen – bij het versterken van onderlinge samenwerking en kennisuitwisseling. Een steunpunt van, voor en door opleidingsscholen dat bijdraagt aan de professionalisering van leraren, de ontwikkeling van scholen en het versterken van schoolbesturen in het primair en voortgezet onderwijs.

Voor vragen en meer informatie over Steunpunt Opleidingsscholen kunt u terecht bij:

PO-Raad

Projectleiders: Jos van der Pluijm en Gea Spaans
steunpuntopleidingsscholen@poraad.nl • 030 – 31 00 933

VO-raad

Projectleider: Nienke Wirtz
steunpuntopleidingsscholen@vo-raad.nl • 030 – 232 48 00

Colofon

Auteurs: Jeroen Onstenk en Anje Ros

Vormgeving: Bas van der Horst, BUREAUBAS

Fotografie: Rob Nelisse, Reportagemaker en Ewouter Blokland, Ewouter.com

Druk: Drukproef, Krimpen a/d IJssel